

BUITEN

29^E JAARGANG N^O. 21

ZATERDAG 25 MEI 1935

IN HET GENERALIFE, HET OUDE ZOMERVERBLIJF DER MOORSCHER VORSTEN, TE GRANADA

Redactie: Mr. P. J. A. BOOT

INHOUD

IN HET GENERALIFE TE GRANADA (ILL.)	BLZ. 241
ONWEER IN DE BERGEN, DOOR C. TIMMERS VERHOEVEN	BLZ. 241—243
WAT STERKER IS, DOOR TRIxie	BLZ. 243, 252
DE GROOTE- OF ST. NICOLAASKERK TE EDAM (GEÏLL.), DOOR MR. D. F. PONT, A. A. KOK EN W. BOGTMAN.	BLZ. 244—249
DE „FLORA 1935” EN ONZE TUIN (GEÏLL.), (V) DOOR L. SPRUIT	BLZ. 249—251
ZÜRICH (GEÏLL.), DOOR W. v. L.	BLZ. 251—252

Men gelieve alle stukken voor Redactie en Administratie bestemd te zenden naar **Rokin 74—76, Amsterdam**. Bijdragen dienen vergezeld te gaan van postzegels voor eventuele terugzending.

Overneming van den inhoud, ook bij gedeelten, is verboden.

Onweer in de bergen

DOOR C. TIMMERS VERHOEVEN

DE beide paarden draafden door het dennenbosch, de koetsier klapte vrolijk met de lange zweep en uit den wagen klonk gezang. De wagen zal vol sportief uitzierende menschen, bultige rucksacken, stokken en steekvliegen, die haptten naar armen en beenen. ☼ Hun bloeddorstigheid had ons een waarschuwing moeten zijn, doch wie zou er aan onweer denken, wanneer de hemel van het vriendelijkste blauw was en gouden zonnestrallen fonkelden in het donkergroene mos? ☼ Wij zongen onbekommerd mee en bekeken de spitse bergtoppen, die vóór ons boven de dennen uit torenden, met de grenzeloze verrukking van stadsmenschen, die uit hun nauwe straten zijn gekropen en nu omhoog willen, de ruimte in, den hemel en de witte wolken tegemoet! ☼ Over een weide vol grazende schapen ging het nu, langs de onstuimige lichtgroene rivier. „Juché!” jubelde een sennerin uit de verte naar ons. Als een gratieus beeldje stond ze daar op een grijze rots tegen den donkeren achtergrond van het dennenwoud. „Juché!” jodelde het vierstemmig en langgerekt uit onzen Stellwagen terug. Lang wuifde ze ons na. ☼ Toen stond de wagen stil aan het eind van den rijweg bij een kleine boerderij. In een wip was hij leeg en stonden de paarden te grazen in de wei. Wij gordden de rucksacken om en kozen een pad uit bij een knooppunt van allerlei paden, die uit alle richtingen kwamen aankronkelen. Ieder van hen had een bordje meegebracht, waarop de plaats van herkomst nauwkeurig omschreven stond. ☼ „Daar!”, zei Joep en wees naar iets op een berg, terwijl wij voortstapten door het hooge, geurige gras, dat bont zag van de bloemen, „daar ligt onze hut”. In de schaduw van een patriarchalen den haalden we den verrekijker te voorschijn en bekeken de aangeduide plek. Inderdaad ontdekten we een paal met de wit-blauwe Beiersche vlag. „De hut ligt zeker daarachter”, prevelde Wout, terwijl hij het zweet van zijn voorhoofd wischte. Het was broeierig warm en de kijker had ons onbarmhartig het steile pad over weiden en door diepe lawinegeulen getoond, dat ons nog te wachten stond. We lachten elkaar evenwel bemoedigend toe en verdwenen in een koel bosch, waar het gonsde van duizenden bijen, die zich tegoed deden aan honing uit de sterk geurende spireabloemen. ☼ De rivier zong in de diepte naast ons en zond zoo nu en dan een koele windvlaag naar ons toe. Even verder huppelde ze naast ons voort als een gelukkig, onbezorgd kind, steeds smaller en joliger wordend, tot we haar vaarwel moesten zeggen en linksaf over de groene hoogten verder klommen. ☼ Grimmig staken de kanteelen en bizar gevormde kalkspitsen van den bergketen vóór ons af tegen een paar donderkoppen, die als gebalde vuisten plotseling aan den blauwen hemel stonden. We keken er zwijgend naar, maar zeiden niets. Over onaangename voorgevoelens moet nooit gesproken worden. Vooral niet, wanneer de weg nog lang en de hut nog ver is. ☼ Het uitzicht om ons heen werd wijder; steeds dieper zakte het

dal onder ons weg; de stem van de rivier was verstild tot heel zacht, ver verwijderd geruisch. Koebellen klonken ons heen als de schoonste alpenmelodie. We passeerden een hut, waarvoor een oude vrouw zat te breien en waaraan geblaf van een hond klonk. Een ijl blauw rookwolkje klonk uit den schoorsteen. Een kleine jongen stond bij de schuur hout te hakken; kort en rhythmisch klonken de slagen. ☼ De bergketens weken uiteen, lieten niet vermoede verten zien van bergtoppen en smetteloos witte firmen. Het pad was steil en moeilijk door het steengruis, dat steeds onder ons weggleed, ondanks de gespijkerde schoenen. De laagstruikjes en legföhren, die ons tot nu toe vergezeld hadden, waren achtergebleven; overal schoten langgesteelde gentianen en oranje-gele arnicabloemen tusschen de steenen op. De wind, die ons omwoei, was warm, hoewel de kaar ons troostte met een hoogte van ruim 1800 m. Het zonlicht was langzamerhand vervaagd en filterde zwak door een parelmoerkleurige lucht. Toen klonk als een waarschuwing een zacht, langgerekt gedreun . . . ☼ Alle drie stonden we stil. „Hoe ver nog?” informeerde ik bij Joep, die de kaar in zijn zak had. „Een kleine twee uur . . . zonder onweer” meende hij en monsterde den berg vóór en den hemel boven ons. Over den bergkam welde een blauwzwarte wolk als een roetwalm. Hij woelde om de toppen, zakte omlaag en vulde de kloven, één voor één. Boven ons hoofd begon het heftig zacht, maar onheilspellend te fluiten. Kleine, uitgerafeldde wolkjes maakten zich los van den roetwalm en zwierven dolzinnig door de grauwe lucht; het witte licht der verten firmen was gedooft. Luider gromde de donder. Als een kwaad en grimmig dier lag hij op de loer achter het zwarte wolken gordijn. ☼ „We moeten dekking zoeken”, zei Wout, „kom Carry!” Haastig trok hij mij mee en met ons drieën bliezen we den aftocht naar lagere regionen, waar we een schuilplaats onder struiken hoopten te vinden. ☼ Nu werd het een wedloop met regen, wind en onweer! Er kwam een ruischen uit de wolken, dat iedere seconde heviger werd. Bliksemflitsen zigzagden links en rechts om ons heen en wierpen een eigenaardigen schijn als bij een tooneelbelichting over weiden en rotsen. Regenstralen gutsten neer, vulden de droge beekjes en maakten er woeststroomende rivieren van, die over ons pad heen spoelden. En boven al het rumoer uit klonk als een hoongelach om onze vlucht het gieren van den stormwind. ☼ In een holte van den rotswand, onder een paar overhangende hazelaartjes, vonden we eindelijk enigszins beschutting. Als een paar druipnatte kippen kropen we bij elkaar en konden weer lachen alsof we een heele hut ter beschikking hadden gekregen. Een vuilbruine, schuimende modderrivier, die den berg af kwam snellen, omspoelde onze voeten. Plotseling schoot er een regen van steenen over onze hoofden heen . . . aardkluiten spatten op onze schouders en hoofden uiteen . . . een rood-bruine modderstraal spoot naast ons neer. Steenslag! We begrepen, dat onze schuilplaats onveilig werd, maar voordat we na konden denken, wat ons te doen stond, sloten we ontzet onze oogen voor een fellen lichtstraal, die zoowat ons hol inschoot en ons verdoofd door den daverenden slag achterliet. ’t Duurde eenige oogenblikken voordat we tot onszelf kwamen. ☼ „Leven we alle drie nog?” informeerde Joep daarna met bedaarde stem. „Ben je bang Carry?” „Neen”, antwoordde ik met bevende lippen, „alleen maar verlamd van schrik”. ☼ Wout was uit onze nis gestapt en stond in den stroomenden regen om zich heen te kijken. „We moeten de hut van de oude vrouw zien te bereiken!” brulde hij boven het geraas der elementen uit ons toe. „Er zit beweging in de berghelling boven ons . . . straks sluit een aardverschuiving ons hier in!” ☼ We holden het bergpad af. De regen striemde ons in het gezicht; de duisternis, die steeds toenam, werd telkens verscheurd door een verblindend geelachtig licht. We sprongen meer dan we liepen, om de modderstroom, die den berg af snelden, enigszins te ontgaan, doch zakten we telkens tot over onze enkels in de ijskoude brei weg. De donder rolde als kanongebulder tusschen de bergwanden. Bij iederen bliksemstraal sloot ik instinctief mijn oogen en dacht: nù ben ik er heusch bij! Één oogenblik stond ik stil en dacht er over, om maar plat op den grond te gaan liggen en in die deemoedige houding te wachten tot het onweer uitgeraasd zou zijn. Maar een hand sloot zich om de mijne en trok mij voort: „Niet bang zijn, daar is de hut”, hoorde ik roepen en voort rende ik weer, of de duivel mij op de hielen zat. ☼ Hóé we in de hut zijn gekomen, weet ik niet; de vlucht door dat noodweer was een nachtmerrie.

Ademloos en rillend van kou en emotie strompelde ik over den drempel, kroop dicht bij een groot laaiend houtvuur en trok werktuigelijk mijn jas en schoenen uit. Toen ontdekte ik, opziend, de oude vrouw met wit haar en lief gezicht, die met een glas warme melk voor mij stond. Dankbaar aanvaardde ik haar goede gave, en toen er daarna nog een paar chocoladereepen bijkwamen van Joep, die tot troost en versterking bezig was zijn chocoladevoorraad te verdeelen, was voor mij het leed geleden. Gehuld in onze dikke truien, die goddank droog waren gebleven in de rucksack, zaten we voor de deur en staarden naar de bergenrij aan den overkant, waarop het onweer nu al zijn krachten geconcentreerd had. Over de toppen danste het vuur van den bliksem als zwavelgele vlammen; soms ook waren het schitterende vurige vertakkingen, die alles in brand schenen te steken. Zwijgend genoten we van het prachtige schouwspel en luisterden naar regen en hagelsteenen, die een roffel op het dak sloegen. ☼ Toen klonk ineens de muziek van koebellen, en statig, beheerscht, wandelde de kudde, geleid door den stier, langs ons heen en verdween in den stal. De kleine jongen vormde de achterhoede. Hij sloot de deur achter het laatste kalf en sprong toen de paar treden omhoog naar de hut. Druipend verdween hij met spoed naar den zolder, om droge kleeren aan te doen. ☼ De oude vrouw, die tot nu toe onrustig heen en weer had geloopt en telkens naar buiten had gekeken, werd kalm en kwam bij ons zitten. ☼ „Is dat uw kleinzoon?” vroeg ik haar met een knikje naar den zolder. ☼ „Hij is mijn kleinzoon niet”, antwoordde zij en zweeg toen. Haar vriendelijke oude bruine oogen keken even naar den zolder en daarna weer naar buiten. ☼ „Woont u hier altijd?” waagde ik weer te vragen. ☼ „Nee, alleen maar drie maanden van het jaar. Dan gaat de kudde naar het dal en wordt de hut gesloten”. ☼ „Deze hut moet wel erg oud zijn, niet?” ☼ „Ouder dan ik ben!” lachte zij, „misschien wel drie honderd jaar”. ☼ Op dit oogenblik kwamen twee mannen in druipende oliejasen het pad naar onze hut op. „Grüss Gott!” riepen zij ons toe, terwijl zij zich onder het vooruitstekende dak van de hut afschudden als natte poedels. Daarna kwamen zij op ons bankje zitten; de oude vrouw was opgestaan om warme melk te halen. Zij kwamen van de berghut daarboven en vertelden ons, dat er geen doorkomen meer aan was door aardverschuivingen en steenslag; ze waren blij het veege lijf gered te hebben en raadden ons aan bij onze gastvrouw te overnachten en den tocht morgen vroeg bij goed weer voort te zetten. Na een haastigen dronk en wederzijdschen afscheidsroep vertrokken zij weer. Als schimmen daalden zij in de opkomende nevels den berg af en waren spoedig niet meer te zien. ☼ „U bent hartelijk welkom, wanneer u mijn zolder voor lief wilt nemen”, inviteerde de oude vrouw, „en erwtensoep heb ik ook nog wel voor u”, voegde zij er aan toe. Met beide handen namen we haar vriendelijk aanbod aan. ☼ Het had opgehouden te regenen. De wind had zich moe gespeeld en was het hemelvuur gevolgd, dat zich langzamerhand terugtrok en slechts zoo nu en dan nog een trillende vlam naar de aarde zond. Het werd doodstil in de natuur; slechts het bruisen van de sterk gezwollen rivier weerkaatste tusschen de bergwanden . . . ☼ En in deze plechtige stilte fonkelde ineens het zuivere gezang van een vogel. Jubelend klonk zijn lied over de druipende rotsen en struiken als een hymne en dankgebed aan moeder Natuur. We liepen naar buiten, haalden diep adem en vulden onze longen met de koude, reine, kruidige berglucht. Tusschen alpenroosstruikjes en legföhren door klommen we naar een uitstekende rots, en toen we daar bovenop stonden en bergen en dalen konden overzien, die hun nevelgewaden aflegden en schoongewassen te voorschijn traden, voelden wij ons als herboren menschen! Boven de bergtoppen brak reeds teer blauw door het grijs en grauw der wolken. Fijne nevels stegen nog onophoudelijk op uit de duistere diepte van het dal en vervluchtigden. Een doordringende geur van nat gras en natte aarde vervulde de lucht. Hooger klommen we, vervuld van onbedwingbare energie. ☼ Het blauwe plekje werd steeds grooter, veegde al het grauw weg en maakte plaats voor de avondzon, die als een groote gouden bal plots te voorschijn schoot en het gras en de bloemen met schitterende edelsteenen bezaaide. Druipend en glanzend in het warme avondlicht doken de verre bergketens weer een voor een op; witter dan ooit straalden de sneeuwvelden. Geruimen tijd bleven we op de hooggelegen alm rondwalen; we doken weg in diepe lawinegeulen, gevuld met oude wintersneeuw, gooiden elkaar als uitgelaten kinderen sneeuw-

ballen toe, staken ons een takje alpenrozen op de muts en verrasten een paar bergmarmotten, die voor hun hol een luchtje schepten, maar er onmiddellijk met verschrikt gefluit weer in verdwenen. ☼ Na het avondeten zaten we met de oude vrouw op het bankje voor de hut. Joep en Wout rookten hun onafscheidelijke pijpen, de oude vrouw breide weer, en ik streefde den herdershond, die zijn kop op mijn knie gelegd had. Teverden keken we naar een klein blauw bergmeer voor ons, waarin de hemel zich spiegelde; als gegoten glas lag het roerloos tusschen de roze alpenrozen. De avond krom langzaam uit de dalen omhoog. Daar beneden was het reeds donker, maar hierboven glansden de weiden nog als geel satijn. De slanke toppen der kalkalpen stonden als stille oranje-roode vlammen in het teer groenblauw van den avondhemel. Over de vlakke in het noorden lag het violette kleed van den nacht, dat aan den gezichtseinder versmolten scheen met het blauw van den hemel en een witte wolkbank, waarin het van tijd tot tijd nog even flikkerde. Een voor een vonkten lichtjes op, in het dal en op de almen. ☼ Steeds hooger klommen de schaduwen van den nacht. Het zonnevuur was verbleekt op de toppen om ons heen, maar de firnen en gletschers in de verte gloeiden nog na, alsof zij het vuur gevangen hadden gehouden. De avond was nu ook voor ons gekomen, plotseling was het donker geworden, zonder de voorafgaande schemering, waarin de dalen zich langzaam in slaap wiegen. De wind werd gevoelig koud. ☼ De oude vrouw was opgestaan en had een kaars aangestoken. De kleine jongen kwam fluitend uit den stal, nam de kaars van haar over en ging ons vóór, het zoldertrapje op. We wenschten onze gastvrouw goeden nacht en volgden hem. Op onze stroozakken liggend staarden we nog langen tijd door het zolderraam naar den zilveren maansikkel, die rustig haar dagelijkschen tocht van sterrebeeld naar sterrebeeld volbracht en onzen zolder zwak verlichtte, voordat het zachte geruisch van de rivier ons in slaap gezongen had . . .

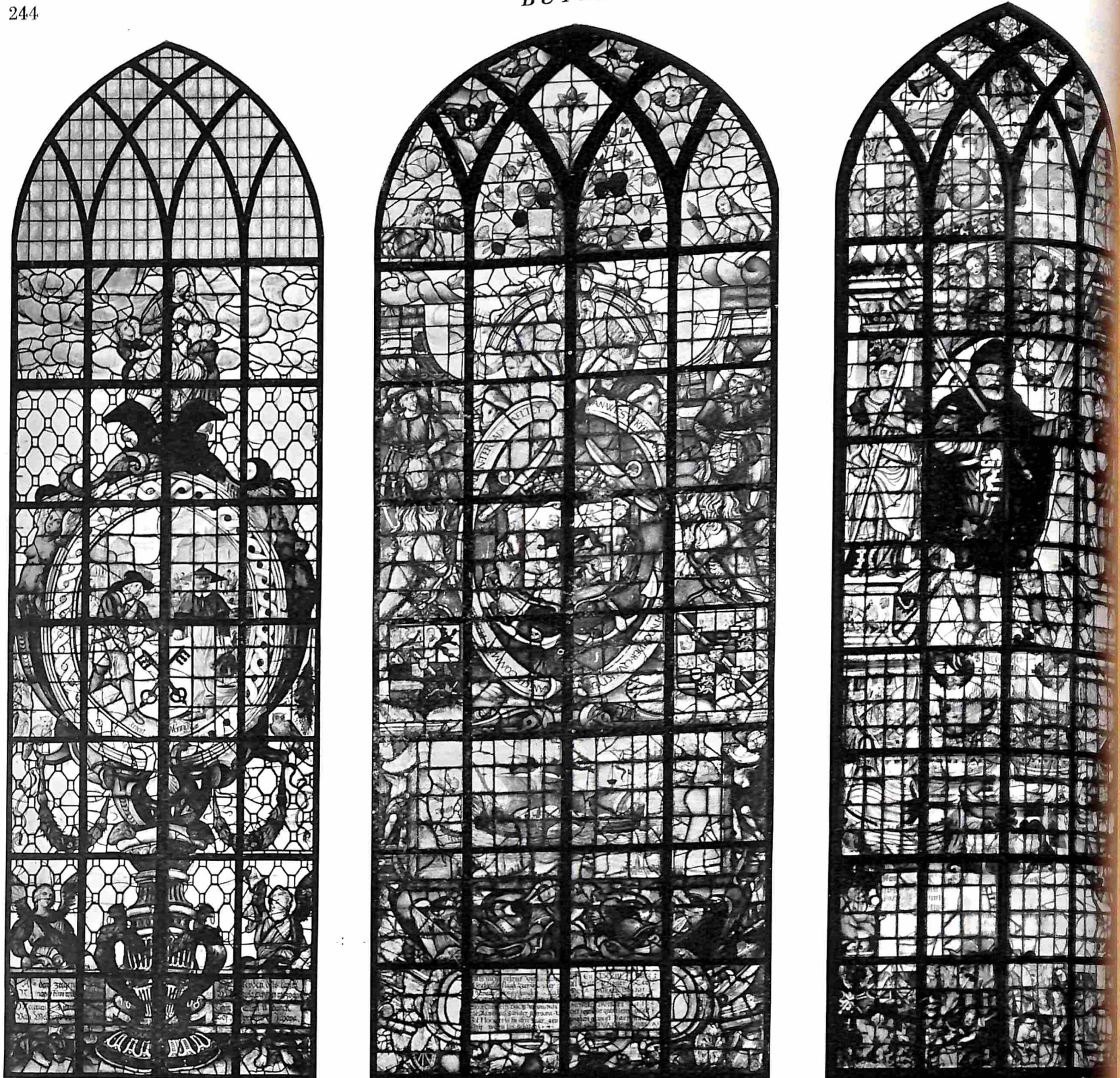
WAT STERKER IS

DOOR TRIXIE

ALS ik dien middag in den stal kom, is het eerste groote nieuws, dat ik hoor: „Er is iemand gekomen om naar „River” te kijken. „River” is de slanke goudvos, die door zijn charme, zijn vriendelijkheid en aanhaligheid alle harten veroverd heeft. Hij is bovendien de baby van den stal, heeft als jonge volbloed van vier jaar zijn joyeuse entrée gemaakt, heeft de allures aangenomen of hij voorgoed blijven zou. Hij moest voorloopig gespaard worden, dat spreekt. Het werk, dat hij te doen kreeg, was nooit te zwaar; ieder had consideratie voor hem, maar toch is het waarschijnlijk wel zijn gelukkigste tijd geweest, toen hij twee maanden lang een jongen van twaalf jaar als tijdelijk baasje kreeg. Het was ongelooflijk, hoe goed dat tweetal samen kon opschieten en met welk een roerende trouw de kleine baas zijn paardje verzorgde. Zoodra ze thuiskwamen, ging hij zelf afzadelen, keek den rug na of de gevoelige huid nergens geleden had, sleepte een emmer water aan voor „zijn” paard, bracht, als hij het veroveren kon, een extra schepje haver en een bos wortelen. Nooit zou hij vergeten bij het weggaan nog even over den goudglanzenden hals te streelen of den zachten neus te liefkoozen en hij keek trotsch en gelukkig, wanneer het vosje begon te hinniken, zoodra hij den stal binnenkwam. De vriendschap tusschen het tweetal was roerend en toen de jongen na de vakantie het paardje weer voor het algemeen gebruik moest afstaan, kon er een diepe plooi tusschen zijn wenkbrauwen komen, als hij er iemand op zag uitrijden, waarvan hij vreesde, dat die er niet goed voor zou zijn. En meer dan eenmaal heb ik hem betrapt, dat hij den jongen volontair, die het volbloedje in het begin wat wegwijs had gemaakt in het manegeleven, smeekend toefluisterde: „Toe, kan jij hem niet meenemen, als je uitrijdt? Je moet tóch een paard hebben en dan weet ik tenminste, dat hij het goed heeft vanmiddag”. ☼ Nu staan de kansen voor River om het manegeleven vaarwel te zeggen tien tegen een. Want niemand van ons kan zich eigenlijk goed voorstellen, dat een paardenvriend den volbloed zou kunnen zien zonder er onmiddellijk zijn hart aan te verliezen. Het jonge dier is zoo elegant, zoo fijn van bouw, zoo sierlijk, het is een paard om te willen hebben, zóó op het eerste gezicht.

(Slot op blad. 252)

LINKS: RAAM GESCHONKEN DOOR DE STAD LEIDEN (1608); MIDDEN: RAAM GESCHONKEN DOOR DE ADMIRALITEIT VAN WEST-FRIESLAND (1607); RECHTS: RAAM GESCHONKEN DOOR DE SCHEEPSTIMMERLUYDEN VAN EDAM (1625); DE RAMEN ZIJN HERSTELD DOOR W. BOGTMAN, HAARLEM

De Groote of St. Nicolaaskerk te Edam

KORTE GESCHIEDENIS VAN DE GROOTE KERK TE EDAM

OVER de historie der — eertijds om haren zeer omvangrijken scheepsbouw en houthandel — vermaarde stad Edam, bestaan merkwaardigerwijze slechts enkele en dan nog zeer onvolledige kronieken. Meer uitvoerig behandelen deze slechts den grooten „vuur- en watersnood” van 24 Februari 1602. Aldus het chronykje van 1630, samengesteld door den Burgemeester Jacob Jansz Pieteyts en het geschiedverhaal, vervaardigd in 1756 door den Predikant Tilenius Kruythof, later vermeerderd en verbeterd door den Burgemeester Mr. Jan Leoninus. De bekendste, tevens onbelangrijkste, is wel die van F. Allan, schoolmeester op het eiland Marken, van 1856. Een groot deel van zijn boekje wijdt ook hij aan de kerkbranden. Zoowel het rijke en uitmuntend verzorgde archief der Gemeente Edam, als het kort geleden geordende archief der Ned. Herv. Gemeente bevatten echter tallooze en uitgebreide gegevens. Alle stukken, welke van belang kunnen zijn, te doorworstelen, blijft steeds een ongemeen tijdroovend werk. Niet genoeg kan daarom worden gewaardeerd, dat P. Costerus Wzn., behoorende tot een oude Edamsche familie, een helaas nog onuitgegeven, uitvoerige geschiedenis van Edam heeft nagelaten, dateerend uit het jaar 1869, welk handschrift later door diens zoon W. P. Costerus

Pzn., Gemeente-ontvanger van Edam, nog op verschillende punten werd aangevuld. De kleine of O. L. Vrouwekerk wordt met haar kerkmeeubilair nauwkeurig beschreven door genoemden heer Costerus. Bezoekt men thans Edam, dan vindt men niet slechts den toren, — den zoogenaamden Speeltoren — waar de kerk is verdwenen. Deze werd in de tachtiger jaren na overwegingen van bezuiniging afgebroken. De Groote of Sint Nicolaaskerk echter, is, zoo niet in geheel oorspronkelijk staat, dan toch als een kostelijk historisch monument tot ons gekomen. De kerk is evenals de kerken van vele Zee-derzeesteden — Amsterdam, Elburg, Harderwijk, Kampen, Monnikendam en Muideren — gewijd aan St. Nicolaas, den beschermheilige der zeevaarders. Reeds hieruit blijkt dat ook Edam aan den handel en de zeevaart zijn aanvankelijk snelle groei en tijdelijk groote welvaart te danken had. Het oudste bekende officieele document, waarin de naam Edam wordt genoemd, dateert uit het jaar 1310. Wanneer de Groote Kerk werd gebouwd, is niet met zekerheid bekend. Aloudste gegeven omtrent het bestaan der kerk kan beschouwd worden het Groot-Privilegie van 1356, geschonken door Hertog Willem V, waarbij de bewoners van het Kerspel door

DOOR MR. D. F. POON

Foto C. J. Steenbergh

DOOPRUIM MET DOOPBOOG EN KANSEL IN DE GROOTE OF ST. NICOLAASKERK TE EDAM

klokgelui naar de hoofdkerk werden geroepen. Reeds toen bestond er derhalve niet slechts een kerk, doch deze prijkte met een voltooiden toren, aangezien daarin de klok kon worden geluid. Dit is van belang voor het schatten van den stichtingsdatum. Oude kerken werden namelijk zelden in eens gebouwd. Meestal begon men met het choor, om in eens gebouwd met den toren te eindigen. De bouw der kerk is dus — wat ruim genomen — te stellen in het begin der 14e eeuw. Bij een oud gebouw behoort een legende; zoo ook bij de St. Nicolaaskerk te Edam. De bouwheeren der kerk konden het niet eens worden over de plaats waar de kerk zou komen te staan en besloten toen, na in het midden der stad een stier losgelaten te hebben, om af te wachten waar deze zich ter ruste zou vlijen. De stier koos den Noordkant der stad en daaruit zou de op zich zelf excentrische ligging van het Kerkgebouw zijn te verklaren. Ter staving van de juistheid dezer legende wordt dan gewezen op het wapen van de stad Edam, dat van oudsher een stier bevat. Zou men den tekst onder het wapenschild naast het door Haarlem geschonken venster, waarop de inneming van Damiate in 1219 staat afgebeeld, mogen gelooven, dan zou de opkomst van Edam evenwel veel verder teruggaan dan op grond van de oudst bekende akten mag worden aangenomen, en tevens zou het embleem der stad een geheel andere beteekenis hebben. ☒ Zonder Jacoba van Beieren is de historie van een oud Nederlandsch bouwwerk niet volledig; haar privilegie van 18 April 1426 gaf ten behoeve der Kerk vergunning tot het jaarlijks binnenhalen van het eerste gras van de dijken en wegen. ☒ De bevestiging van de Priesters van de Parochiekerk te Edam geschiedde vanwege het Utrechtsche Domkapittel. Er was een Pastoor en een vicecureijt. Deze toestand bleef bestaan tot de stad in 1572, op aandringen uit Hoorn door Jonker Cabeljau, de zijde van den Prins koos. ☒ Geheel zonder verweer schijnt de overgang niet te zijn bewerkstelligd, althans op den 16en July werd aan den Graaf van Bossu uit Amsterdam geschreven: „die rebellen

hebben onse nabuerstede Edam niet sonder voorgaende resistantie van den goedwilligen binnen deselver stede vallende ingenomen ende de stede van Monnikendamme”. ☒ In sommige steden sloot de Pastoor zich bij de nieuwe beweging aan of werd afgezet, in andere, vooral in de dorpen, bleef de Priester het oude Geloof getrouw en met hem de bevolking. Zoo schijnt ook te verklaren waarom Edam Hervormd werd, terwijl de bevolking van het tot Edam behorende visschersdorp Volendam nu nog vrijwel geheel Rooms-Katholiek is. ☒ Te Edam verliep de overgang vrij rustig. Van den Beeldenstorm heeft de Groote Kerk stellig ook te lijden gehad. Zoo betaalden in 1568 de Kerkmeesters 14 gld. „van d'onkosten van stukken geslagen borden opt Kerkhof volgens seekere missive van hoogheijt”. In 1572, op den eersten Zondag na St. Jan, werd door den afgevallen Pastoor Paulus Pieters, bijgenaamd de Willegoodts, die de Zwingliaansche denkbeelden was toegedaan, de eerste „Vrije Predicatie” in de Groote Kerk te Edam gehouden. Onder meer wegens het volgen zijner predikaties, werden op 14 Januari 1568 twee en dertig inmiddels „fugitive” notabelen, waaronder de Secretaris Jan van Poelgeest en de oud-schepen — die in 1573 na de omwenteling door den Prins tot President-Burgemeester zou worden aangesteld — Dirk Jansz. Pont, mijn voorvader, door Alva tot verbanning en tot verbeurdverklaring hunner goederen veroordeeld. De naam van Paulus Pieters vindt men nu nog bovenaan op de predikantsborden, die tot op den huidigen dag zijn bijgehouden. Dit leert ons ook het register der Hervormde Gemeente, een belangrijk archiefstuk, waarin tevens wordt vermeld, dat „die vianden der Godtlicken waarheyt, die overichheyt”, dus de geheele stadsregering met haar aanhang, zonder molest op St. Jan naar Amsterdam te voet afreisden. Het was derhalve een vrij gemoedelijke omwenteling, al werd geen tijd tot talmen gelaten. ☒ De altaren, beelden en wat verder behoorde tot den Roomschen eeredienst werden verwijderd. Blijkbaar geschiedde dit niet, zooals op vele plaatsen elders,

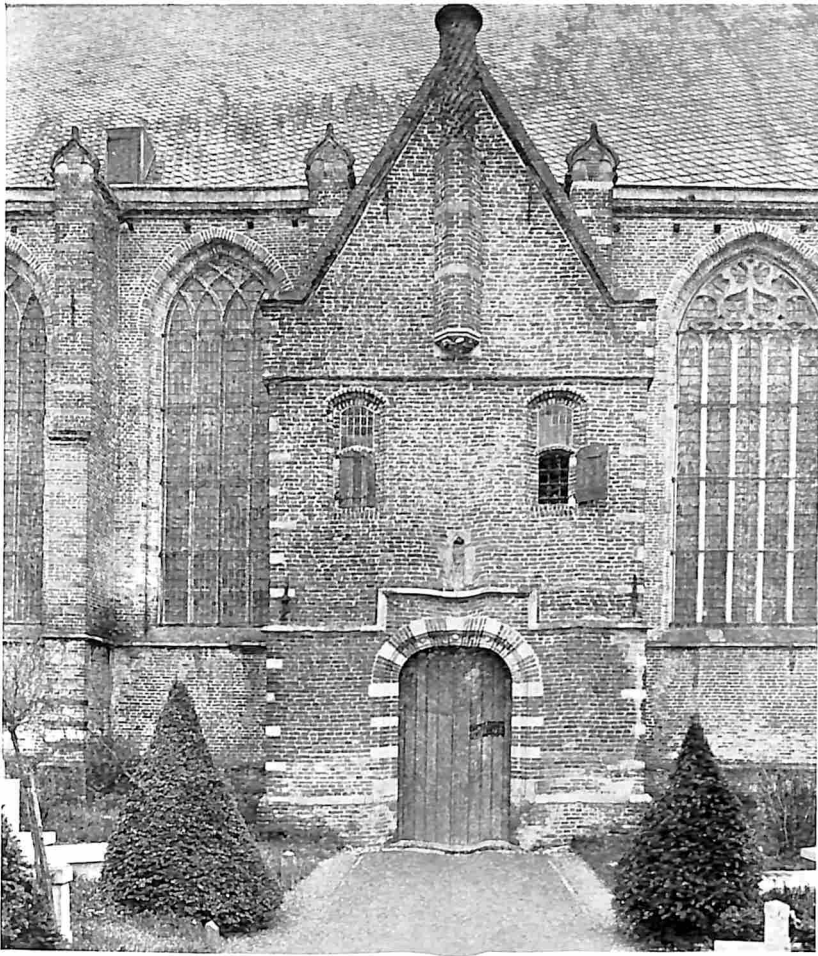

Foto C. J. Steenbergh

DE NOORDKAPEL VAN DE GROOTE KERK TE EDAM

in een razernij van vernieling, doch tamelijk rustig, althans het koperen choorhek en de zilveren, zoogenaamde Damiatescheepjes en kasteelen werden eerst in 1594 ter aanvulling der berooide finantiën aan de munt te Dordrecht verkocht. Een fraai bewerkt zilveren wierookvat bleef in Katholieke handen en doet thans nog dienst in de Kathedrale Kerk te Haarlem. ☞ Een groot staand uurwerk, afkomstig uit het Noorderportaal, welks klok het jaarcijfer 1567 draagt en als opschrift „Dominus manet in aeternum”, bevindt zich nog in de Kerk. Het terminarishuis en het zusterconvent zijn echter dadelijk na het binnentrekken der ongeregelde troepen uit Enkhuizen verwoest, waaruit blijkt, dat de rust te Edam in die woelige dagen toch maar zeer betrekkelijk was. Het getal der predikanten werd spoedig op twee gebracht tot het jaar 1645, waarop het tot drie werd uitgebreid. Dit bleef zoo tot 1836, in welk jaar een vrijgekomen plaats niet meer werd aangevuld. Tot op heden bedienen dan ook slechts twee beroepen predikanten de geestelijke belangen der Ned. Hervormden te Edam. ☞ Een geweldige ramp trof de kerk in het jaar 1602. De bliksem sloeg in den toren in den nacht van 23 op 24 Februari. De houten torenspits vatte vlam en stortte weldra op het kerkdak, waardoor de eikenhouten kap van het geweldige gebouw eveneens in brand vloog. In enkele uren was er van het trotsche bouwwerk niet veel meer over dan de kale muren, de librije en het Noorderportaal. ☞ De boeken van de librije, alle postincunabelen, waarbij enkele unieke exemplaren, konden worden gered. Van deze boeken is dit jaar in opdracht van de Koninklijke Bibliotheek een voortreffelijke, wetenschappelijk bewerkte catalogus verschenen. ☞ Onversaagd werd onmiddellijk aan den herbouw begonnen. Door collecten en bijdragen was het mogelijk, reeds den 5en Augustus van hetzelfde jaar daarmede aan te vangen. De toren werd het eerst weer opgetrokken, zij het dan ook belangrijk lager dan vroeger, toen hij een baken voor de zeelieden vormde, en met een eenvoudige spits afgedekt. Op de geheele kerk werden weer eikenhouten bekappingen met houten tongewelven aangebracht en wel zoo deugdelijk, dat zij thans nog dienst doen. In het jaar 1606 werden in de choorsluiting gebrandschilder-

derde vensters aangebracht. In 1608, den 9en Januari werd weder de eerste predicatie gehouden, hetgeen met een groote dankbetuiging gepaard ging. In 1625 werd het fraai eikenhouten choorhek aangebracht, dat ook nu nog de Kerk siert. Eerst in 1663 vervaardigde Barend Smit uit Hoorn het orgel. Meer dan vijftig jaar moest men dus orgelmuziek bij de godsdienstoefeningen ontberen. ☞ Het kostelijk bezit der Kerk, de gebrandschilderde glazen, dateeren alle van tusschen 1606 en 1625, derhalve van na den brand. Het zijn goeddeels geschenken van zustersteden, ter vervanging van de bij den brand vernielde, doch ook van corporaties, zooals van de scheepstimmerlieden en van de zoutzieder, alsmede van hooge Colleges, als de Admiraliteiten, de Staten van Holland en de gecommiteerde raden van West-Friesland en het Noorderkwartier. ☞ Wegens de wapens, emblemen, voorstellingen en tekst vormen zij, afgescheiden van hun kunstwaarde, een archiefstuk bij uitnemendheid van de Kerk, van Edam en zijne ingezetenen. ☞ Nog beter dienen hiertoe de ongeveer 1000 grafzerken — meer dan in eenige Nederlandsche Kerk en de meeste met ongeschonden wapens — hetgeen ook een bijzonderheid is, — welke voor de liefhebbers van historie en genealogie kostbaar materiaal opleveren. Zeer veel zeeapiteins, onderbevelhebbers van Admiraal de Ruyter, tot dusverre — in „Het Nederlandsch Zee-wezen”, de Jonge's standaardwerk — abusievelijk als Amsterdammers aangemerkt, omdat Edam ressorteerde onder de Admiraliteit van Amsterdam, liggen hier begraven. ☞ Nog drie keeren daarna, in de jaren 1643, 1644 en 1699, sloeg weder de bliksem in de toren. De eerste maal doofde de regen het vuur, de tweede maal wist men met vereende krachten, waarbij onder anderen de toevallig passerende pastoor uit Volendam zich onderscheidde, het vuur te blussen. De derde maal brandde weliswaar de torenspits af, doch daarbij bleef het gelukkig. De spits werd nog in hetzelfde jaar vernieuwd tot den huidige vorm, dat wil zeggen 75 voet korter dan oorspronkelijk. De nieuwe klokken, een zeer groote en een kleinere, werden eerst in 1710 in den toren opgehangen. De groote barstte bij het klokluiden op Goeden Vrijdag 1861; kort daarna werd zij in stukken geslagen en voor oud metaal verkocht, de kleinere klok met het jaarcijfer 1701 en de namen der toen regeerende Burgermeesters is nu nog aanwezig. Bij de restauratie heeft men uit den aard der zaak aan de bliksembeveiliging groote aandacht geschonken. Deze is thans in overeenstemming met de laatste technische inzichten, geheel van koper vervaardigd. Mogen de geschiedboeken der Groote Kerk te Edam, voor de boekstaving van verdere rampen blijven gespaard! ☞ Wie thans de Kerk bezoekt en het Zuiderportaal binnentreedt, ontwaart den fraaien Zuideraanbouw. Librije geheeten. Deze draagt terecht bij tot den ouden roem van Edam, want er zijn slechts zeer weinig kerken in ons land, welke op het bezit eener Librije kunnen bogen. Honderden jaren lang heeft het

DE GROOTE OF ST. NICOLAASKERK TE EDAM

na de Hervorming dienst gedaan als Latijnsche school. Wat oorspronkelijk de bestemming der vertrekken in dit gebouw wetenschap gediend, want de zeer oude boeken, welke tot voor kort hier aanwezig waren, doch die thans op verzoek der restauratiecommissie tot meerdere veiligheid in bruikleen werden afgestaan aan de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, zijn alle van vóór het overgangsjaar 1572. Een steenen wenteltrap voert uit het portaal naar twee in een mysterieus licht gehulde vertrekken. Het eene was, en is thans weder, de vergaderkamer van de Kerkvoogdij; in het andere kan men de banken nog zien met de staven, waaraan oudtijds de boeken door middel van een ketting verankerd lagen, terwijl het later diende als leslokaal voor de Latijnsche school. ☼ De Kerk ligt hoog ten opzichte van het aangrenzende lage polderland. Bij den hevigen watersnood van 1825 werd het vee uit wijden omtrek in de Kerk in veiligheid gebracht. Hetzelfde geschiedde bij de beruchte overstrooming van 1916. ☼ Hiermede meen ik dit overzicht, dat uit den aard der zaak slechts uiterst beknopt kon zijn, te mogen besluiten.

DE KERK EN HAAR RESTAURATIE DOOR A. A. KOK

BEHALVE een Groote Kerk heeft Edam ook een Kleine Kerk gehad. In de 70er jaren meende men die Kleine Kerk niet meer noodig te hebben; toen werd het schoone vroeggothische bouwwerk afgebroken. De fraaie speeltoren bleef ervan over en werd gespaard omdat deze Gemeente-eigendom was. De beiaardklanken juichen elk half en heel uur over 't stille stedeke. ☼ Hoe heel anders staat onze tijd tegenover de oude bouwwerken. De Groote Kerk, door gebrek aan onderhoud geleidelijk vervallen, werd over het tijdperk 1920—1934 met zorg hersteld, waaraan behalve de Kerkvoogdij medewerking werd verleend door het Rijk, de Provincie, de Gemeente, de Synode en vele particulieren. De zware toren bij de Kerk werd door de Gemeente geschonken aan de Kerken werd in de restauratie opgenomen. Daardoor is Edam thans een monument van groote architectonische waarde

rijk geworden, in keurigen staat, een kerkgebouw van enorme afmeting en fraaie accoustiek, zowel buiten als binnen van groote schoonheid. ☼ De Groote Kerk van Edam is gewijd aan St. Nicolaas, den beschermheilige der zeevaarders, zooals dit bij vele Zuiderzeeplaatsen het geval is, want ook Amsterdam, Monnikendam, Muiden hebben ieder een St. Nicolaaskerk. ☼ Het treft den bezoeker van Edam, dat dit stedeke zulk een kolossale kerk heeft. Doch dit is normaal. Want in de dagen van den bouw vervulde de godsdienst een belangrijker plaats in het leven der menschen dan thans. Er was een Kleine Kerk in de stad en men bouwde een Groote Kerk erbij aan den buitenkant der stad. Omdat Edam en Monnikendam sindsdien niet vergroot zijn, hebben beide stadjes een Kathedraal aan den zelfkant. De oude kerk te Amsterdam, de St. Nicolaaskerk, stond ook eens aan den rand der stad, doch is door den gestadigen groei nu in 't oudste deel gelegen en lijkt door de omringende bebouwing niet zoo groot. ☼ De St. Nicolaaskerk te Edam is een groot gebouw, wel 90 m lang. Toen het leien dak hersteld werd, ging er een hectare nieuwe leien op. ☼ Gelijk het een oud kerkgebouw betaamt, is de as — de heilige linie — vrij nauwkeurig West-Oost gericht. Vijf zijden van een tienhoek sluiten aan de oostzijde het choor af; dat heet een vijf-tiende choorsluiting. De kruis-

plattegrond heeft haar symbolische beteekenis. Vier dikke zuilen, die de viering dragen, het kruisvak, symboliseeren de vier apostelen, die het Evangelie dragen. Het choor is verhoogd. In de omheinde ruimte bestaat de vloer uit fraai versierde grafsteenen met wapens, inschriften, huismerken, een gansch steenen archief van Edam. Deze hoog-choorruimte wordt enkele keeren per jaar gebruikt voor vergaderingen der Synode, de Classis Edam. De zijbeuken van het choor en de chooromgang zijn wandelruimte. Het midden gedeelte van het schip is de eigenlijke kerk. Daar is een fraaie preekstoel van 1649 van notenhout en ebben; daar is het fraaie doopruim met gesneden omtuining, met den koperen doopboog. De oude kerkbanken, heerenbanken en ouderwetsche stoelen geven deze kerkruimte kleur. Prachtige kaarsenkronen doen op enkele gewijde avonden dienst. ☼ Al deze onderdeelen hebben bij de restauratie een beurt gehad. De houten portalen, de kerkbanken gingen schuil onder een dikke laag verf, de verwijdering waarvan een verrassend resultaat gaf. Van de kronen

waren slechts enkele aanwezig; de anderen werden uit elkaar op zolders gevonden, waar ook kaarshouders, oude gezangenborden, antieke kisten vandaan kwamen. Wie een kerk of hofje herstellen moet, gaat maar zoeken op zolders, in berghokken en kelders. Wanneer in een woning de olielamp plaats maakt voor de gaslamp, of deze voor de elektrische, dan gaat de afgedankte weg. Doch in een kerk of in een hofje of weeshuis gaat dit stuk niet weg; het is van „het huis”, dus mag niet verkocht worden en de koster of bewaarder brengt het object naar den zolder, bij de voorwerpen die zijn voorgangers daar reeds hadden opgeborgen. De zolder van den Zudaanbouw der Groote Kerk bracht talloze verrassingen, die nu de kerk versieren. ☼ De toren is in eere hersteld. Het ingestorte gewelf in het benedenportaal werd zorgvuldig gerestaureerd, waardoor een prachtige ruimte ontstond. De klokkestoel, zorgzaam hersteld, deed voor het eerst weer dienst in de rouwdagen voor H. M. de Koningin-Moeder. ☼ Heel het uitwendige van het gebouw, de muurvlakken, de vensters, de ingangen werden stuk voor

Foto C. J. Steenbergh

DE NOORDELIJKE ZIJBEUK MET HET DEURTJE VAN HET VERHOOGDE CHOOR IN DE GROOTE KERK TE EDAM

stuk gerestaureerd, waardoor zij geleidelijk hun oude schoonheid herkregen. Aan de Zuidzijde is de Librye, de Latijnsche school, waar griffelkrassen in de zandsteen naast de deur zijn en waar in de bovenkamer de boekbanken staan. Aan de Noordzijde is een sierlijk portaal met netgewelf; een houten spiltrapje leidt naar een merkwaardig bovenvertrek, een onvoltooide kamer van eeuwen oud. ☼ Binnen is de kerk vrijwel geheel wit. Waarschijnlijk zijn de zuilen oorspronkelijk niet gepleisterd geweest, doch van natuursteen. Door den brand in den aanvang der 17e eeuw hadden deze zuilen echter zoodanig geleden, dat ze gepleisterd moesten blijven. De muurvlakken zijn altijd gepleisterd geweest en daarom zoo gebleven. ☼ Vele kunstvoorwerpen bevat de kerk: een eiken choorhek, gesneden banken, rouwkassen, kronen, zelfs enkele banken uit de oude kleine kerk. Wanneer het zonlicht speelt door de kleurige vensters op den zerkenvloer, waarvan de naden met fijn wit zand zijn ingestrooid, wanneer het oude orgel de zware klanken door de geweldige ruimte doet galmen, wanneer de kleine menschen zich in de ruimte verliezen, dan krijgen we ontzag voor onze voorvaderen, die in vervlogen eeuwen zulke monumenten tot stand brachten.

DE GESCHILDERDE VENSTERS

DOOR W. BOGTMAN

DE geschilderde ramen in de Groote Kerk te Edam dateeren van 1606—1625. Zij vormen een typeerend contrast met de overbekende ramen in de St. Janskerk te Gouda en de ramen in het vrouwenkoor van de Oude Kerk te Amsterdam. Dit verschil ontstond als vanzelf door de tijdsomstandigheden. Zoo zien wij op de ramen van Gouda (1555—1598) en Amsterdam (1555) bijna zonder uitzondering in het benedenraamgedeelte den Edel Mogenden schenker van het raam afgebeeld — knielende voor zijn beschermheilige, terwijl wapenrusting en familiewapens zijn hooge afkomst aanduiden. Daarboven is verder het raam gevuld met een bijbelsch tafereel, schilderachtig gecomponeerd over de geheele raambreedte en naar omhoog het raam vullend met een fantastisch perspectivisch interieur of landschap. Na de Hervorming verlangde men deze praal niet meer, maar bovendien dagen er geen Edele schenkers meer op. Het worden nu bestuurderen van Gewesten, polders en waterschappen, admiraliteits- en ambachtscorporatiën, maar bovenal stadsbestuurderen, die met milde hand ramen ten geschenke geven. Nemen we dan de Edammer ramen als voorbeeld voor deze periode, dan valt ons direct de meer ornamentale compositie op. Een loodrechte symmetrie blijft in alle ramen spreken. Tafereelen hebben nu betrekking op de Vaderlandse geschiedenis of op het ambacht en blijven ondergeschikt in de compositie opgenomen. De allegorische figuur en heraldische motieven vullen het ornament aan. Bovendien komt er een aanzienlijke wijziging in de techniek. In de zestiende-eeuwsche ramen zullen alle daarin

Foto C. J. Steenbergh

GEVEL VAN DE LIBRIJE AAN DEN ZUIDKANT VAN DE GROOTE KERK TE EDAM

voorkomende kleuren stukken gekleurd glas zijn geweest — uitgesneden in den gewenschten vorm en dus omtrokken met een loodcontour, terwijl wij direct in het begin der 17e eeuw ongemerkt het gekleurde glas spaarzamer zien toegepast. De verlangde kleuren worden nu met emailverven op het witte glas ingebrand en omdat zich hierdoor de mogelijkheid opent ettelijke kleuren op één stuk glas te branden, vervallen de loodcontouren meer en meer, zoodat wij tenslotte in het einde der 17e eeuw tafereelen geschilderd zien dwars over een netwerk van horizontale en verticale loodstrippen. Een typisch voorbeeld hiervan is het raam door Gerard van Houten in 1682 geschilderd in de Westerkerk te Zaandam. Deze technische evolutie kunnen wij in de ramen van Edam geheel volgen. 1606: Hollandia — Geheel in gekleurd glas uitgevoerd overeenkomstig de 16e eeuwse techniek. 1606: Delft — Geheel met emailverven gekleurd, hoewel de loodstrippen nog op verschillende plaatsen de teekening van het ornament volgen. Ook zijn niet alle ramen geheel met een glasschildering gevuld, doch sommige bevatten slechts een wapen met een meer of minder rijke ornamentale omlijsting. Dit alles geeft de glasschilderingen een ambachtelijk karakter, hoewel toch hebben meegewerkt, zoodat zij reeds bekwame glasschilders aan gelijke populariteit als de Goudsche glazen. Denken wij b.v. aan het raam door de Stad Leiden in 1608 aan de kerk

te Edam geschonken, hetwelk is ontworpen door Mr. Nicolaay van Swanenburgh en geschilderd door Corn. de zelfde kunstenaars, die voor de St. Janskerk te Gouda ramen „Leiden” en „Delft” hebben gemaakt, slechts een jaren vroeger. Zoo is ook het prachtige Haarlem-raam de kerk te Edam in 1606 uitgevoerd naar de cartons van Willem Thybout 1597 en daardoor een zuiver evenbeeld het Goudsche Haarlem-raam. Voor Edam is dit raam uitgevoerd door Nicolaes Delft. Dat deze een bekwaam glasschilder was, kunnen we afdoende zien aan een prachtig glasmedaillon (Adam en Eva) in het Rijksmuseum te Amsterdam, door in 1600 geschilderd. Helaas zijn tot op heden nog weinig namen bekend van de glasschilders die aan de ramen van Edam hebben meegewerkt. Een enkel raam is gesignd en de oude archieven leeren ons enkele namen kennen. Een naam, uit de oude documenten geput, geeft ons zekerheid den maker van het raam gevonden te hebben. Een sprekend voorbeeld hiervan is het raam door de Stad Gouda geschonken. In het kamerboek der Stad Gouda vindt wij, dat Dirck Gerritsen glaesemaecker heeft aangenomen maecken 't glas, dat Edam geschonken zal worden en in 1605 dan ook 50 gulden voorschot. Het restant wordt

1606 uitbetaald aan... bet Jans... duwe wij... Dirk Gerritsen, wa... blijkt, d... Dirk Gerritsen ongev... tijdens de... voering v... dit raam v... leden is... het „ontfa... en uijtga... boek” der... wordt dit... vestigd en... juiste dat... vermeld... April 1606... Nu bevat... kerk v... Edam e... viertal ram... w a r v... compositie... techniek... duidelijk... overeenkom... vertoonen... het raam de... Gouda geschonken en na April 1606 in de kerk aangebracht. Dirck Gerritsen kan daarom ook het Goudsche glas niet hebben gemaakt en zijn opdracht en uitbetaling hem slechts poorterschap verstrekt, met toestemming of aanwijzing werkzaamheden aan een ander over te dragen. (In dit geval wijst alles erop, dat de Leidsche Burgemeester Isaac Nicolaay van Swanenburgh het raam van Gouda heeft ontworpen). In tegenstelling met vele andere kerken in de lande, waarvan de oude ramen geheel of gedeeltelijk verloren zijn gegaan, kan de St. Nicolaaskerk te Edam zich het voorrecht verheugen, dat alle 31 ramen (één niet zeer belangrijk raam is er slechts verloren gegaan) het kerkgebouw nog sieren. Deze ramen zijn schenkingen van: De Staten van Holland, Gecomm. Raden van Westvriesland, Gecomm. Raden van Holland, De Admiraliteit van Westfriesland, De Admiraliteit van Amsterdam, De Magistraten van Edam, De Zoutsieders van Edam, De Scheepstimmerluyden van Edam. Verder van de Steden: Gorinchem, Schoonhoven, Brielle, Zaandam, Dordrecht, Delft, Leiden, Rotterdam, Haarlem, Monnikendam, Hoorn, Alkmaar, Enkhuizen, Medemblik, Amsterdam, Gouda, Purmerend, en de dorpen IJpendam en Oosthuizen. Terwijl een viertal particuliere raamen elk een glasraam schonken, zij het dan ook in bescheiden omvang. De kerkelijke uitgaafboeken geven ons eenigzins met hoeveel offers de „kerkmeesteren” al deze schenkingen voor hunne „naecomelingen” hebben bewaard. Niet minder

dan 59 „glaesmaeckers”, waaronder eenige glasschilders, ramen verricht. Wij zien, dat de ramen begin 1700 en begin heel opnieuw in lood te zetten. Daar, waar een scherf uit het geschilderde raamgedeelte verloren is gegaan, werden soms

echter stukken van geschilderde glasmedaillons afgesneden om het gat dicht te maken. ☼ Wij vonden daaronder prachtig geschilderde brokstukken van bijbelsche tafereeltjes en wapens, welke behouden zijn gebleven en een plaats hebben gekregen in de daarvoor bijzonder geschikte lichtopeningen in de Librye. ☼ Ook nu zijn de ramen weer geheel opnieuw in lood gezet. Zorgvuldig is elk scherfje op de juiste plaats gezocht en in het raam opgenomen. De moeilijkheid begon echter met het vinden van een oplossing voor de verloren geraakte geschilderde gedeelten, want door-drongen van de gedachte, dat „restaureren een noodzakelijk kwaad” is, dienden wij een middenweg te zoeken tusschen het eenvoudig „open” laten der ontbrekende stukken en het precies bijschilderen. ☼ Openlaten ging niet, omdat de onbewerkte en dus te veel licht doorlatende plekken het raam als het ware stuk scheuren. Keurig naschilderen heeft tot nadeel, dat het misleidend is. Alleen de deskundige kan oud en nieuw onderscheiden. Maar bovenal ontstaat het groote gevaar, dat door te keurige herstelling de oude bekoring wordt bedorven. ☼ Het eerste bezwaar hebben wij ondervangen door op elk nieuw scherfje het jaartal te branden en het tweede gevaar hebben wij getracht te bestrijden, door niet de oude techniek te volgen, maar juist even anders. Was in het raam met penseelstrepen een detail bewerkt, dan schilderen wij het nieuwe stuk in vlakke tinten. ☼ Tusschen vlakke gedeelten in het raam, bewerkten wij de ontbrekende stukken met een fijne korrel. Waar geen bewijs was voor den juisten vorm van een detail hebben wij schematisch het detail laten vloeien. ☼ Oud en nieuw is hierdoor duidelijk gedocumenteerd, terwijl de ramen een „gaven” en toch geen „vernieuwden” indruk geven.

De beroemde Engelsche schilder THOMAS GAINSBOROUGH schilderde eens den tooneelspeler Garrick. Het schilderij wilde maar niet gelijken. „Wel verduiveld!” riep de schilder nijdig uit. „U kunt elk gezicht namaken, maar zelf hebt U er geen!”

DE „FLORA 1935” EN ONZE TUIN

DOOR L. SPRUIT

(V)

LAAT ons, nu „Flora” weer achter den rug is, tot

besluit van deze reeks artikeltjes eens de Dahlia's nader bekijken; zij maakten deel uit van de laatste binnen-expositie en zullen over niet al te langen tijd ook in uw en mijn tuin weer bloeien. Over de allervroegste Dahlia's is kort geleden in dit blad iets verteld; ditmaal mag de wordingsgeschiedenis wel eens even vermeld worden. Ze is belangrijk genoeg. ☼ Zoo heel oud is de Dahlia nog niet. Niemand zal zeggen, hoe lang ze al in 't wild voorkomt in Mexico en Zuid-Amerika, maar met „oud” wordt altijd bedoeld „lang geïmporteerd” en zoo bezien is de Dahlia nog betrekkelijk jong, want haar invoering in ons werelddeel dateert eerst van de tweede helft der 18de eeuw. Door Spanje, dat drukken handel met Mexico dreef, werd de bloem bij ons bekend en kreeg haar naam naar Andr.

Dahl, een landgenoot en leerling van Linnaeus. Sinds haar komst in Europa heeft de bloem al heel wat

veranderingen ondergaan. In 't begin waren er drie Dahlia's bekend: D. Mercki (enkel lila), D. coccinea (enkel rood) en D. variabilis of rosea (rose rood). Dat variabilis sloeg op den bloemvorm; deze Dahlia vertoonde n.l. af en toe halfdubbele of geheel gevulde bloemen. Met deze variabilis schijnt men direct te

Foto van Tubergen

STER- OF COSMEA-DAHLIA'S

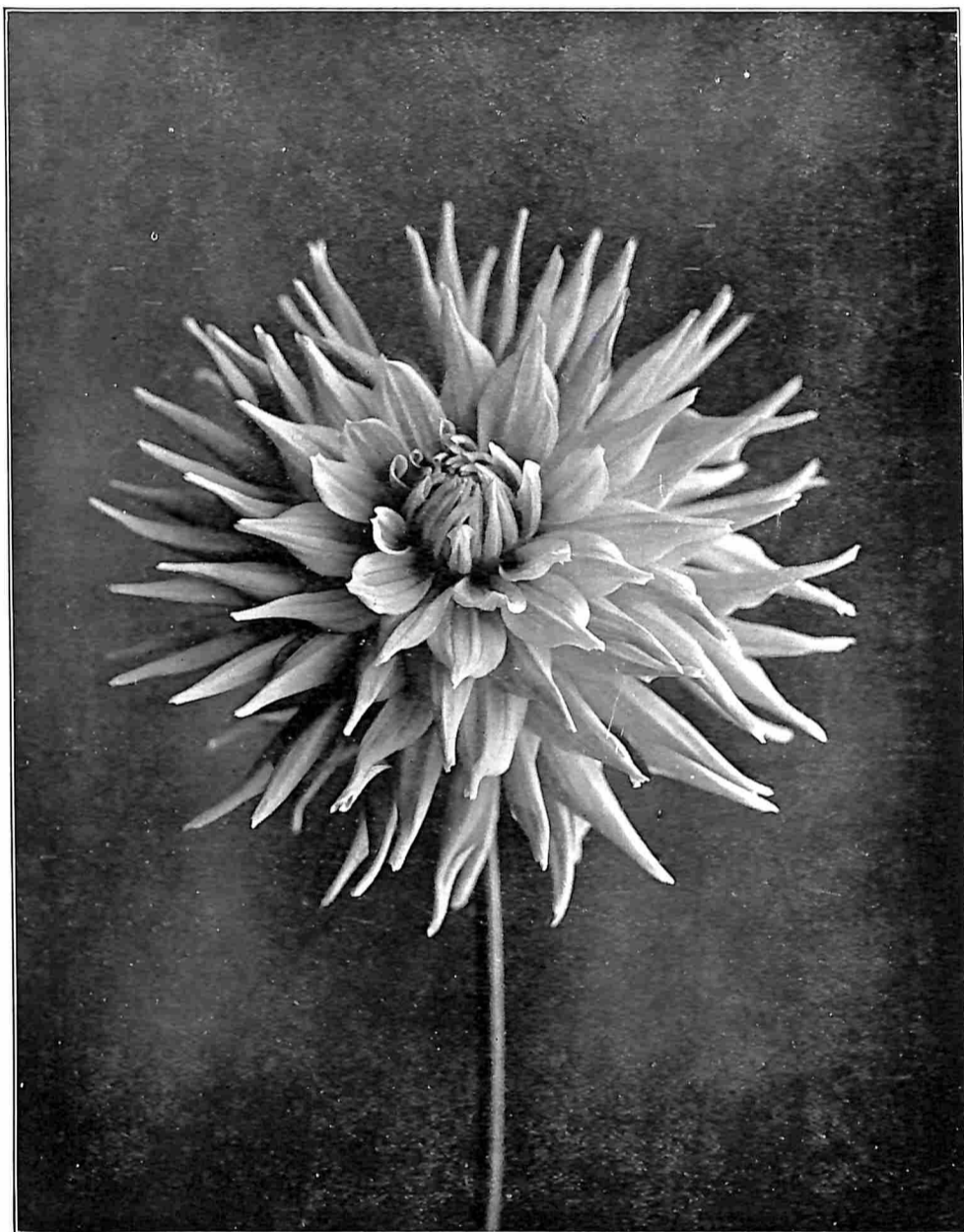
Foto van Tubergen

DWERGDECORATIEVE DAHLIA PARK BEAUTY IN DEN BORDER

zijn gaan werken en heel wat nieuwe vars. zijn er in die eerste jaren ontstaan; Engeland had al vóór 1800 kweekrijen van Dahlia's, die echter in Napoleon's tijd spoorloos verdwenen zijn en zelfs zoo radicaal, dat het in 1814 opnieuw nodig bleek, de bloem uit Spanje in te voeren. Na 1814 is het met de

Dahliacultuur steeds crescendo gegaan en de oude kweekers zouden moeite hebben, de vroegere vormen terug te kennen in de Dahlia's van tegenwoordig. ☞ Hoe die bloemen van ruim 100 jaar geleden er uit zagen, kunnen we nog heel goed nagaan. Dat is het voordeel van een jonge cultuur. Het best stellen we ons de Dahlia van 1820 voor, wanneer we denken aan een vergrootte uitgave van de Pompondahlia's met haar kogelronde bloemen, stijf bezet met dicht opeengepakte pijpvormige bloemblaadjes. Die Pomponnetjes, die er de laatste jaren steeds meer inkomen, zijn werkelijk allerliefst, maar vooral ook omdat ze zoo grappig klein zijn. Stelt u zich echter eens zooiets voor in een flink formaat! Heel mooi was die Biedermayer-Dahlia naar onze smaak niet, maar ze had veel succes, en zeer waarschijnlijk zijn er nog wel 'n paar andere soorten ook geweest, maar die verdwenen uit gebrek aan belangstelling. De Dahlia anno 1820 is de stamvader van onze stijve boerendahlia, die we hier en daar buiten nog wel vinden. ☞ 1865 was een belangrijk jaar. Toen werd uit Mexico een nieuwe species ingevoerd, Dahlia Yuarezi, de stamvader van onze onvolprezen Cactus-Dahlia's! De niet zeer groote bloem was dubbel, met vuurroode puntige bloemblaadjes. Er is eindeloos in verder gecultiveerd en nog steeds worden de Cactus-Dahlia's verbeterd. Tegenwoordig zijn ze zóó prachtig van vorm en kleur, dat ze naast de Chrysanthen de aangewezen bloemen zijn geworden voor najaars-bloemwerken. ☞ Aan 't begin van deze eeuw kwam onze landgenoot H. Hornsveld uit Baarn te Düsseldorf op een tentoonstelling uit met een heel nieuw ras, de Pioen-Dahlia. Ze is ontstaan uit de z.g. „halfdubbele reuzen", die na herhaald zaaien uit de enkelbloemige Dahlia te voorschijn waren gekomen. De naam reuzen zegt al dat die bloemen heel groot waren. Hornsveld experimenteerde jarenlang in stilte, kruiste, zaaide, selecteerde, en bracht toen de Pioen-Dahlia. De enorme, halfdubbele bloemen met haar gegolfde en geplooid bloemblaadjes stonden op stengels van een halven meter hoog en dit was op zichzelf al een geweldige verbetering, want tot nu toe waren de Dahlia's steeds laag geweest. Toen de Pioenen er eenmaal waren, was het eenige bezwaar, dat men tegen ze hebben kon, ook al spoedig ver-

CACTUS-DAHLIA

dwonen: de groote gele harten, die met hun kleverig vlekkenmakend stuifmeel de bloemen voor vaasvulling minder geschikt maakten. Langzamerhand werden de bloemen beter gevuld en het hart verdween tenslotte heelemaal onder de bloemblaadjes. Toen het zoover was, had men ook een nieuw ras meteen: de Decoratieve Dahlia's. — Een volgend Hollandsche aanwinst was de Mignon-Dahlia (van Dominicus te Schiedam). De Mignons zijn enkelbloemig en worden niet zoo hoog en wild als de oude enkelbloemige Dahlia en zijn prachtig voor perken en vakken, doordat ze laag blijven en rijk bloeien. — Nu was Engeland aan de beurt met de fijne Star-

Dahlia's, ontstaan uit de enkele hooge Dahlia en zeer sierlijk met stervormig-puntige bloemen. Toch is de plant nooit algemeen geworden, omdat de bloemen snel uitvallen en het geheel gauw wild en slordig wordt. — Frankrijk volgde: de Collerette- of Halskraag-Dahlia's. De bloemen zijn enkel en hebben rond het gele hart vergroeiingen van lintvormige blaadjes, meestal in contrasterende kleur. — En laat ons nu de dwergvormen eens bekijken. De miniatuur-uitgave van de Biedermayerbloem vermeldde we al: de Pompon- of Lilliput-Dahlia's. Dit slaat op de bloem, want de plant zelf is als van een grootbloemige soort. De kleuren zijn prachtig en er komen er steeds meer bij; de zuiver ronde, kleine bloemen staan op dunne rechte stengels en de Pompon-

zijn ideaal voor kleine vazen, vooral als we zooveel mogelijk kleuren gemengd nemen. — De Decoratieven hebben ook een dwergvorm. Die wordt niet hooger dan 75 cm en op lange rechte stengels staan de kleine bloemen een flink eind boven het loof. Ze zijn prachtig voor perkbeplanting. — Ook dwerg-Cactus-Dahlia's bestaan er. Voor groote bloemwerken worden natuurlijk de groote, langstelige Cactus-Dahlia's genomen; de dwergvorm leent zich uitstekend voor kleinere vazen en ook voor perken. ☞ Hoe behandelen we Dahlia's? Ze vragen volle zon en diep omgewerkten, voedzamen grond, niet al te vet. Eind Maart potten we de ronde knolletjes op en zetten ze in den kouden bak of buiten op een warm plekje onder glas. De knollen loopen dan al gauw uit en gaan half Mei met potkluit en al den grond in. — Tegen de nachtvorsten dreigen — dus half October — wordt het loof verwijderd, de knol opgenomen en droog-

koel en vorstvrij overwinterd. Tegen Maart halen we er al wat dood is af, ook de verdroogde wortels, en kloven de knollen. De afzonderlijke stukken worden dan weer opgepot als boven beschreven voor de nieuwe knollen. — Dit is de veiligste methode en vooral de nieuwere soorten kunnen het niet best verdragen, als we ze in April Mei direct in den vollen grond tot uitloopen brengen. — Zijn de planten 40 cm hoog, dan breken we alle zijscheuten weg, die zich in de bladoksels vormen. Zoo krijgen we lange bloemstengels en de plant krijgt de noodige lucht en ruimte. Den top laten we stil zitten. Is de plant een-

maal 50 cm hoog, dan hoeven we niet meer te snoeien. — En wat is het „pluizen” der Dahlia's? Dat is het wegnippen van alle bloemknoppen op één na, die zich dan ontwikkelt tot een extra groote bloem. De dwergsoorten worden noch gesnoeid, noch geplozen. — Plaatsruimte verhindert ons helaas, de namen van veel nieuwigheden te noemen. Vermelden we alleen André Csizek, met groote donkerviolet-rose bloemen, een aanwinst van 1933; Golden Age (1934) met barnsteen-oranje bloemen; en de Aalsmeersche nieuwigheid Eugénie, dit jaar voor het eerst in den handel, met talrijke helderrose bloemen.

ZÜRICH

AN de uiterste Noordpunt van het langgerekte Züricher Meer ligt Zürich, de metropool van Zwitserland. Al is het een wereldstad van bescheiden formaat, de Zürichers zijn niet zonder reden trotsch op hun stad, die met haar 250,000 inwoners de grootste der republiek is, en de hoofdstad Bern, met slechts 120,000, verre overtreft. ☼ Maar niet alleen in zielental, ook in andere opzichten is het de meerdere van den zetel der Bondsregering. Het is het middelpunt van Zwitserlands cultuur, handel en industrie en van zijn bank-, beurs- en verzekeringswezen. ☼ Door zijn gunstige ligging — juist op het punt, waar de Limmat uit het door luxueuse villa's en pittoreske dorpen omzoomde meer treedt, met in de verte het uitzicht op de sneeuwbedekte toppen der Alpenreuzen — is het tevens een centrum van vreemdelingenverkeer. ☼ De oude binnenstad met haar nauwe, bochtige straatjes en antieke geveltjes is vol herinneringen aan de vroegere gilden, die hier in de Middeleeuwen — trotscher en machtiger dan ergens anders — tot zoo hooge ontwikkeling kwamen en wier invloed zelfs nu nog in het uiterlijk en innerlijk leven der stad duidelijk merkbaar is. ☼ Trekken niet elk voorjaar nog de gezamenlijke gildebroeders in een kleurigen, fleurigen stoet door Zürichs straten, om ten overstaan van een uitgelaten menigte de „Bögg” te verbranden, de meer dan levensgrootte, van watten vervaardigde sneeuwpop, die den winter symboliseert? ☼ Klokslag zes vindt deze gebeurtenis plaats, op het zelfde oogenblik dat de „zes-uursklok” voor de eerste maal van het jaar zijn bronzen stem weer doet hooren. Ook deze klok heeft haar historische beteekenis: zij gaf eertijds — heel den zomer door — het sein, dat alle arbeid in winkel en werkplaats gestaakt moest worden. Zoo wordt in winkel en werkplaats gestaakt met het „Sechseläuten” officieel de winter af al eeuwenlang met het „Sechseläuten” officieel de winter af gesloten en al heeft ook de Zwitsersche lente nog wel eens de onhebbelijke eigenschap langer op zich te laten wachten, dan de kalender toestaat, het feest wordt daarom met niet minder de opgewektheid door jong en oud gevierd. ☼ In den nacht trekken de gildebroeders naar hun oude gildehuizen en bij het licht van hun walmende, antieke gildelantaarns brengen zij elkaar — gekleed in hun schilderachtige, historische kleedij — herbezoeken en contrabezoeken. ☼ Is of het oude verleden herbezoeken en contrabezoeken. ☼ Is of het oude verleden herbe-

de oude Groszmünster, dezelfde kerk, waarin eenmaal de groote hervormer, Ulrich Zwingli, in vurige, geestdriftige woorden de nieuwe leer bij een steeds grootere schare ingang deed vinden. ☼ In 1931 is over geheel Zwitserland het feit herdacht, dat deze merkwaardige figuur vóór 400 jaar het leven liet op het slagveld van Kappel in den strijd tusschen de hervormde Kantons Zürich en Bern, tegenover de andere aan het Katholicisme trouw geblevene. Niet alleen religieuse, ook politieke overwegingen leidden dezen geestelijken herder uit de sfeer van de stille Groszmünster naar het strijdrumoor van het slagveld. En nog toont men den bezoekers van het Schweizerische Landesmuseum in Zürich den helm, het zwaard en den strijdbijl, die Zwingli in den slag tot wapenrusting dienden. ☼ In plaats van de beide gekoepelde torens weerspiegelden zich toen nog een tweetal slanke spitsen in het water van de Limmat. ☼ Maar aan het eind van de 18e eeuw werden deze door een zwaren brand verwoest en in 1779 kwamen — als tijdelijke voorziening — de houten, met koperenplaten afgedekte koepels

DE GROSZMÜNSTER TE ZÜRICH

er voor in de plaats. ☼ 't Waren architectonische monstrositeiten en toen voor eenige jaren ingrijpende restauratiewerkzaamheden noodig waren, leek het oogenblik gekomen ze weer te vervangen door de oude spitse torens. Maar zoo algemeen was het verzet tegen deze ingrijpende wijziging van het stadsbeeld, dat men besloot alles in hoofdzaak bij het oude te laten en slechts het hout door steen te vervangen. ☼ Is de architectonische waarde uitermate gering, de historische beteekenis van de Groszmünster is zooveel te grooter. ☼ 't Is waarschijnlijk de eerste Romaansche kerk benoorden de Alpen en als eenvoudige kapel werd zij eenmaal door Karel den Groote, die hier graag vertoefde, gesticht. Vandaar ook de beeltenis van den grooten Charlemagne in een der nissen in den buitenmuur. ☼ Getrouwelijk heeft de kerk alle ups and downs van het Züricher en Eedgenoodschappelijk leven weerspiegeld. ☼ In het glorieuze tijdperk van burgemeester Jean Woldmann, die de Züricher troepen aanvoerde in den strijd tegen Karel den Stoute, werd de kathedraal met talrijke beelden verrijkt en van dezen tijd dateeren ook de beide bovengenoemde slanke torens. ☼ Wanneer de Reformatie zich baan breekt en in Januari 1519 voor de eerste maal door Zwingli gepredikt wordt, ontdoet de kerk zich evenwel weer van alle „ijdele” versierselen. ☼ De laatste jaren begon het bouwwerk

bedenklijk achteruit te gaan. In 1910 waren de muren nog in uitstekenden toestand, maar daarna schijnt ook hier — als overal elders — de moderne techniek een funesten invloed uitgeoefend te hebben op de natuursteen, waaruit de kerk is opgebouwd. De uitlaatgassen der auto's en andere verontreinigingen der lucht hebben in twee decades meer verwoest, dan twee eeuwen daarvoor vermochten. *♥ Een grondige restauratie bleek noodig. Een krediet van een half miljoen francs werd hiertoe gevoteerd, en zoo is het voortbestaan van dit oude merkwaardige bouwwerk weer voor lange jaren verzekerd. W. v. L.*

Wat sterker is

(Slot van bladz. 243)

HET is geen handelaar, die er naar is komen zien en dat is in elk geval een geruststelling. Een waarborg bijna voor de overtuiging, dat River het goed zal krijgen, als hij verkocht wordt. Hij zal niet van de eene hand in de andere gaan, hij zal één baas hebben... Een goeden baas, weet ik wel zeker, als ik gevraagd heb wie de aspirant-kooper is. *♥* Thuiskomende van den rit, hooren we, dat de beslissing al gevallen is. River is verkocht. Morgen vroeg gaat hij naar zijn nieuw tehuis. Op de lei, waar de boodschappen, bestellingen en mededeelingen worden geschreven, lees ik in het handschrift van den stalbaas een opdracht voor den nachtwaker: „geef River om drie uur vannacht een goed voertje. „Goed“; dit onderstreept. Tot het laatste toe wordt het paardje met goede zorgen omringd. *♥* Dan vliegen mijn gedachten naar den jongen, die zijn kameraad zoo missen zal. Zijn eerste gang bij een bezoek aan den stal was immers aan River! Weet hij het al? Onder het naar huis gaan pieker ik lichtelijk over hem. Moet hij het niet weten? Moet hij niet de gelegenheid hebben om afscheid te nemen van zijn vriend? *♥* Hij zit dwars op een stoel in mijn kamer op het oogenblik dat ik binnenkom. Een enkele blik op het open jongensgezicht zegt me, dat hij het nieuws al gehoord heeft, maar ik houd me onwetend. *♥* „Ik moet je wat lams vertellen“, begint hij en bij het eerste woord trillen zijn lippen al. *♥* „Wat dan?“ vraag ik met den rug naar hem toe. *♥* „De River is verkocht. Hij gaat morgen weg“. *♥* Stootend komen de woorden er uit. Het is hem te machtig en hij buigt zijn hoofd diep over zijn opgetrokken knieën, dat ik zijn tranen niet zal zien. *♥* Het is hard om een vriend te verliezen, een vriend waar je met je heele hart

DE EERSTE AMBTSWONING VAN ZWINGLI IN DE KIRCHGASSE TE ZÜRICH

DE „ZUNFT“ ZUR WIDDER“, HET SLAGERSGILDE. IN DEN OPTOCHT DER HISTORISCHE GILDEN TE ZÜRICH BIJ HET SECHSELÄUTEN

aan hangt. Ik weet het immers te goed! En daarom en daarom alleen heb ik nu recht van spreken. Ik hoef hem niet te zeggen, dat ik met hem mee voel, dat ik het zoo goed begrijpen kan. Hij weet het, ook zonder woorden. Maar hij weet óók, dat hier geen ontkomen is aan het echte en werkelijk verdriet; dat niemand het van hem weg kan nemen, dat het moet dragen — als een man. *♥* Een oogenblik laat ik hem gaan en dan doe ik hem beroep, het zwaarste beroep, dat je op een jong wezen kunt, het wegcijferen van zich zelf ter wille van een ander, het offer van eigen genegenheid, van eigen verlangens. *♥* „Luister eens, je weet, dat River het niet krijgt. Je weet wie zijn baas wordt, en dat die goed voor hem zal zijn. En je weet ook, dat een eigen paard zelfs al zou het een plaats krijgen waar het hard moet werken, het bijna altijd, wel in acht- en negentig van de honderd gevallen, beter krijgt dan een manegepaard. Al zou het alleen maar zijn, omdat het niet door zoo veel handen gaat. Ik hoef je dat niet uit te leggen“. *♥* „Hij had het hier toch ook goed“, verdedigt het kind zijn verdriet. *♥* „Hoe hij ook. Maar nu krijgt hij het beter, veel beter. En vind je dan niet, dat je hem moet laten gaan zonder er verdriet over te hebben? Zonder den wensch om hem in je nabijheid te houden?“ *♥* Zijn gezicht werkt, ik zie hoe hij tanden op elkaar zet, veedt met zichzelf. Dan veegt hij brusk de tranen uit de bla-

we oogen. *♥* „Je hebt gelijk. Tuurlijk heb je gelijk. Maar zal hem zoo missen“. *♥* „Over jezelf heen kijken naar River, die het goed krijgt, dat is wat je er door kan helpen. *♥* Zijn hand knijpt in de mijne. *♥* „Zullen we samen no-

even naar de stal gaan? vraag ik. „Nee, nee. Dat niet. Ik zal geen verdriet meer hebben. m a a r . . . m a a r . . . ik wil het niet meer zien. Laat hem gaan. *♥* Een oogenblik later hoor ik hoe hij in zichzelf zegt: „A ik in de cantie een paar mag, dan ik een ouwe je, die het goed bij me heb-

zal“. *♥* Dan loopt hij weg en smijt de deur achter zich dicht. BEETHOVEN liep te Weenen een café binnen, ging terstond geheel in zijn gedachten op en hoorde heelemaal niet, dat de keller hem enkele keeren vroeg, wat hij wilde gebruiken. Een uur riep hij, dat hij betalen wilde. De keller zei: „hebt nog heelemaal niets besteld. Wat moet ik U brengen?“ „Breng wat je wilt!“ riep Beethoven uit. „maar laat het eindelijk eens met rust.“